
Fyzický stav vybraných nepravých periodik z fondu Moravské zemské knihovny v Brně. Drobný exkurz k problematice kalendářů, almanachů a ročenek

The Physical Condition of Selected Non-Periodicals from the Collection of the Moravian Library in Brno. A Brief Digression on the Issue of Calendars, Almanacs, and Yearbooks

PhDr. Jindra Pavelková, Ph.D. / Moravská zemská knihovna v Brně
(Moravian Library), Kounicova 65a, 601 87 Brno

RESUMÉ: Kalendáře, ročenky, almanachy ... – původně akcidenční tisky v počátcích knihtisku často jednolistové podoby, které si získaly čtenářskou oblibu a staly se tak nezanedbatelnou součástí tiskařské a nakladatelské produkce, nejpozději od 19. století pak přímo fenoménem. Tyto tři typy tzv. nepravých periodik jsou předmětem zájmu předkládané studie zejména z hlediska svého fyzického stavu. V rámci jeho průzkumu byl sledován typ použitého papíru a jeho kyselost. Sledované svazky byly primárně z fondu Moravské zemské knihovny v Brně. Srovnání exemplářů bylo možné buď díky vlastním ročníkům ve fondu MZK, nebo svazkům uloženým v Knihovně Benediktinského opatství Rajhrad. K výsledkům zjištění patří, že produkce kalendářů, almanachů a ročenek nevybočovala použitým papírem z obvyklého úzu té které tiskárny. Rovněž hodnoty povrchového pH nevybočují výrazněji z hodnot jiné produkce, překvapivě může působit snad jen všeobecně nízké pH i u ručního papíru z počátku 19. století.

KLÍČOVÁ SLOVA: kalendáře, almanachy, ročenky, nepravá periodika, fyzický stav, kyselost papíru, ruční papír, strojní papír

SUMMARY: Calendars, yearbooks, and almanacs were originally produced as job printing in the early days of book printing. Often produced as single sheets, they gained popularity among readers and thus became a significant part of printing and publishing production. By the 19th century at the latest, they had become a phenomenon in their own right. These three types of non-periodicals are the subject of interest in this study, particularly in terms of their physical condition. The research examined the type of paper used and its acidity. The volumes examined were primarily from the collection of the Moravian Library in Brno. Comparisons were made possible either by the availability of multiple copies of the same editions or by volumes held in the library of the Benedictine Abbey in Rajhrad. The findings show that the production of calendars, almanacs, and yearbooks did not deviate from the standard practices of the printing house in terms

of the paper used. Similarly, the surface pH values show no significant deviation from those of other products; perhaps the only surprising finding is the generally low pH of handmade paper from the early 19th century.

KEYWORDS: calendars, almanacs, yearbooks, non-periodicals, physical condition, paper acidity, handmade paper, machine-made paper

Text vznikl v rámci projektu NAKI III DH23P03OVV013 ALKARO – Almanachy, kalendáře, ročenky v českých zemích 1801–1945.

Úvod

Kalendáře, ročenky a almanachy představují specifickou skupinu tisků, které byly v počátcích knihtisku často vydávány jako akcidenční produkce, mnohdy v jednodlistové podobě, postupně si však získaly širokou čtenářskou oblibu a staly se nedílnou součástí knižní produkce. Nejpozději od 19. století lze tuto produkci chápat jako výrazný kulturní a nakladatelský fenomén, který si zasluhuje systematickou badatelskou pozornost.

Vedle dosavadního zájmu o obsahovou, literární či bibliografickou stránku těchto tisků však zůstává méně reflektovanou oblastí jejich materiální podoba a fyzický stav dochování, a to zejména ve vztahu k degradaci papíru. Předkládaná studie se proto zaměřuje právě na tuto dimenzi tzv. nepravých periodik, konkrétně na kalendáře, almanachy a ročenky z fondů Moravské zemské knihovny v Brně a vybraných institucí.

Cílem studie je analyzovat fyzický stav vybraných titulů se zaměřením na typ použitého papíru a jeho kyselost, sledovat proměny těchto parametrů v čase a posoudit jejich vztah k výrobním technologiím (ruční vs. strojní papír) a vydavatelské praxi jednotlivých tiskáren. Na základě stanovených cílů bylo zformulováno několik vzájemně propojených výzkumných otázek. Práce sleduje především, jak se vyvíjí hodnota pH papíru u kalendářů, almanachů a ročenek v průběhu 19. a první poloviny 20. století. Zároveň zkoumá, do jaké míry souvisí kvalita papíru s konkrétní tiskárnou či vydavatelem. Pozornost je věnována také tomu, zda se významně liší vlastnosti ručního a strojního papíru z hlediska kyselosti a potenciální degradace. V neposlední řadě se studie snaží formulovat závěry, které lze z těchto zjištění vyvodit pro současnou praxi ochrany a správy knihovních fondů.

I s ohledem na detailní zpracování pro potřeby vzniku bibliografických soupisů a elektronickou katalogizaci sledovaných titulů bylo zařazení průzkumu fyzického stavu kalendářů, almanachů a ročenek logickým krokem v rámci výzkumu projektu *ALKARO – Almanachy, kalendáře, ročenky v českých zemích 1801–1945*. Navíc, průzkum fyzického stavu fondů, zejména zjišťování kyselosti papíru, je jednou z aktivit, na kterých se Moravská zemská knihovna v Brně (dále MZK) podílí v rámci spolupráce knihoven ČR dlouhodobě (Vávrová, 2018a). Dosavadní průzkumy se týkaly monografického fondu, předkládaný text však mapuje výzkum na kontinuálně vycházejících řadách periodik.

Než se ale zaměříme přímo na výsledky výzkumu a na konkrétní tituly, u nichž byl fyzický stav dochování – zejména kyselost papíru – sledován, uveďme alespoň stručně základní informace k těmto žánrům, k jejich vývoji v čase a k nakladatelským specifikům.

Vývoj kalendářové, almanachové a ročenkové produkce

Předně je nutné si uvědomit, že definice všech tří žánrů je poměrně složitá. Jednotlivé termíny a typ literatury, který označovaly, prošly poměrně velkým vývojem v čase. Na

tomto místě tedy odkazujeme na *Metodiku retrospektivního bibliografického zpracování almanachů, kalendářů a ročenek* (Malínek a Vargová, 2025), která se problematikou definice těchto pojmů a jejich vývojem v čase věnuje nejnověji.

Kalendáře jako literární žánr známe již ze středověku, veršované kalendářové pomůcky jsou na našem území dochovány již ze 13. století (Kubíček a Vaněk, 2024, s. 10). Stejně jako jejich tištění nástupci v 15. století měly jednolistovou podobu. Kalendáře o více listech kvartového a šestnácterkového formátu začaly být na našem území běžné od 20. let 16. století. Vedle červeno-černě tištěného kalendária¹ byl již tehdy součástí výklad nebeských znamení podle planet, meteorologická předpověď pro potřeby zemědělských prací, veršovaná zdravotnická pravidla a postupně další užitečné texty jako např. seznamy jarmarků, jízdní řády pošty, úryvky z historií a kronik či novinové zpravodajství (Voit, 2006). V následujícím století se objevila tendence vydávat vedle všeobecných i kalendáře specializované, např. hospodářské a správní. V závěru 18. století – i vlivem zvyšující se gramotnosti obyvatelstva – začal skutečný rozvoj kalendářové produkce, který vedl dokonce k zavedení daně z jejich výroby (Kubíček a Vaněk, 2024, s. 10). Následující století je pak zlatou dobou kalendářů, vzniklo několik nakladatelských projektů, které si získaly čtenářskou oblibu a udržely se přes polovinu století nebo i déle a byly zdrojem inspirace pro další tituly s přesahem do století dvacátého.

V 1. polovině 19. století zaznamenáváme snahy o co nejširší záběr kalendářů (Kubíček a Vaněk, 2024, s. 11). V období 50.–80. let 19. století se kvůli omezování svobodného vydávání novin či kulturních časopisů kalendáře podílely na rozvoji české společnosti. Tato změna měla vliv i na fyzickou podobu kalendářů; došlo ke zvětšení formátu stejně jako rozsahu, začal být používán kvalitnější papír, objevují se celostránkové rytiny, posléze rovněž text doprovázející ilustrace a mapky (Kubíček a Vaněk, 2024, s. 16).

Od poloviny století vznikají rovněž kalendáře profesně či zájmově orientované. Z profesních skupin, které měly k vydávání kalendářů blízko, zmiňme alespoň katolické kněží a učitele.² Ač samo 20. století znamenalo spíše úpadek kalendářové literatury, jednalo se o dobu další rozšiřující se specializace. Kalendáře či též ročenky doplňované stručným kalendářiem byly produkovány nejrůznějšími zájmovými a profesními sdruženími (Kubíček a Vaněk, 2024, s. 32–37).³

Almanachy je oproti kalendářům v průběhu vývoje složitější definovat. Slovo almanach se používalo v počátcích tištěné produkce jako synonymum kalendáře, označuje ale i sborník s příspěvky několika autorů se stejnými uměleckými či ideovými východisky. Almanachy mohly vycházet jednorázově, známé jsou ale i tituly s roční periodicitou. Prvopočátek je možné vysledovat ve Francii v 2. polovině 17. století, k rozvoji však přispěl zejména styl rokoka, empíru a biedermeieru. Tradice beletristického almanachu je spojena v českém prostředí s obrozením (Voit, 2006). První almanachy jsou však na našem území spjaté s německým jazykem, vycházely pod vlivem vídeňské produkce a v Praze se s nimi setkáváme již v 80. letech 18. století, v Brně počátkem století následujícího (Stejskalová, 1997, s. 125).

Za nejstarší bývají považovány *Básně v řeči vázané* Václava Aloise Tháma (1785) či *Sebrání básní a zpěvů* v redakci Antonína Jaroslava Puchmajera (1795–1797), mo-

1 K detailnímu popisu vývoje jednotlivých částí kalendáře více viz Bosáková, 2015.

2 Detailněji k této diferenciaci nejnověji viz Kubíček a Vaněk, 2024, s. 23–32.

3 Obecně k typologii více viz Bosáková, 2015; konkrétně k ženským, vojenským, sportovním kalendářům více nejnověji viz Kubíček, 2024.

nografickým almanachem je např. Klicperův *Almanach dramatických her* (1825–1830) (Voit, 2006). Německé almanachy vycházely průběžně, první vědomě koncipovaný almanach v češtině vyšel až v roce 1823 v královéhradecké tiskárně Jana Františka Hostivíta Pospíšila. Uspořádali jej Václav Kliment Klicpera za pomoci Josefa Chmely (Stejskalová, 1997, s. 128). I další almanachy vycházely hojně zásluhou Pospíšilovou ať již v závodě v Hradci Králové či posléze v Praze. Stejně jako kalendáře v době bachovského absolutismu, sloužily almanachy již ve 40. letech 19. století jako publikační platforma pro známá jména českého obrození. Zejména na stránkách *Pomněnek*, vydávaných Josefem Kajetánem Tylem v letech 1841–1846 v Praze u Jaroslava Pospíšila, publikovali např. Karel Sabina, František Ladislav Rieger, Karel Jaromír Erben, František Ladislav Čelakovský, Magdalena Dobromila Rettigová, Bohuslava Rajska a řada dalších (Stejskalová, 1997, s. 135).⁴

Vydávány byly příležitostně buď z dobročinných, spolkových nebo slavnostních důvodů (Bačkovský, 1888/1889). Ve stejném duchu pokračovalo vydávání almanachů na přelomu 19. století, ve 20. století opět vycházely almanachy spíše příležitostně, více ročníků se dočkalo jen několik titulů, např. *Nové české divadlo* (1926, 1927, 1929, 1932) či *Almanach Kmene* (1930–1948).

Ročenky se řadí mezi tzv. nepravá periodika a jejich definice byla i v rámci projektu ALKARO nejsložitější. V řadě případů došlo k přehodnocení typu titulu: původní časopisy byly nově kvalifikovány jako ročenky. Navíc se projekt zabývá pouze těmi ročenkami, které obsahují studie, články, oborové nebo statistické přehledy a průzkumy, zahrnutý tedy nebyly např. jízdní řády, telefonní seznamy, schematicizmy, rozpočty či účetní závěrky, které jinak definici ročenky – tedy opakovaně, ale pouze jedenkrát ročně vycházejícího titulu⁵ – splňují.

Vydávání kalendářů, almanachů a ročenek

Jednoznačně nejvíce **kalendářů** bylo vydáno v Praze,⁶ kde k jejich předním producentům patřili zejména Jan Otto (1841–1916), Bedřich Stýblo (1817–1891), Josef Richard Vilímek (1935–1911). O něco menší kalendářovou produkci zaznamenáváme v nakladatelských domech Karla Ferdinanda Bellmanna (1820–1893), Františka Bačkovského (1854–1908), Gottlieba Haase a jeho dědiců, Aloise Hynka, Ignáce Leopolda Kobera (1825–1866), z mladších pak Václava Kotrby (1871–1929), ze starších nakladatelů pak zejména Karla Viléma Medaua (1791–1866). Vedle těchto je pražská kalendářová literatura ve znamení především spolků a dalších institucionálních vydavatelů.

Z dalších českých a moravských lokalit s vydavatelskou tradicí je pak třeba zmínit Českou Lípu a zejména kalendářovou produkci Johanna Kunstnera,⁷ větší množství institucionálních vydavatelů stojí rovněž za pestrou paletou kalendářů v Liberci,⁸ Plzni⁹ či Ostravě.¹⁰ Za zmínku jistě stojí i kalendáře vydané u Karla Prochasky v Českém Těšíně,¹¹ Eduarda Hölzela (1817–1855) a Romualda Prombergera (1856–1932) v Olomou-

4 K českým almanachům 1. poloviny 19. století více viz Bačkovský, 1884 a Bačkovský, 1888/1889.

5 Základní definice viz Ročenka.

6 Přehledně viz Kubiček a Vaněk, 2024, s. 357–378.

7 Tamtéž, s. 343–344; souhrnný přehled o vydávání kalendářů je možno si udělat ve specializované mapě <https://kalendare.mapy.mzk.cz/>.

8 Kubiček a Vaněk, 2024, s. 350–351.

9 Tamtéž, s. 356–357.

10 Tamtéž, s. 355–356.

11 Tamtéž, s. 345.

ci,¹² případně Jana Svátka (1883–1958) v Českých Budějovicích.¹³ Výjimečná oproti uvedeným lokalitám byla situace ve Vimperku, kde všechny kalendáře vydala firma Johanna Steinbrenera (1835–1909).¹⁴ Tento vimperský rodák svůj podnik postupně vybavil až 10 rychlolisy a dvojbarevnou rotačkou a měl až 400 zaměstnanců. Nezaměřil se pouze na kalendáře pro lokální spolky, naopak, jeho záběr mířil na celé Rakousko-Uhersko, neboť své kalendáře vydával v 11 jazycích.¹⁵

Ve výčtu lokalit, kde kalendáře vycházely v hojném počtu, patří uvést i Brno,¹⁶ kde vedle institucionálních vydavatelů nemůžeme opomenout Františka Karla Siedlera (činný 1799–1808), Jana Jiřího Gastla (1766–1814), Josefa Jiřího Trasslera (1759–1816), Františka Karafiata, Rudolfa Rohrera (1805–1859) a jeho vdovu a dědice, Ferdinanda Buschaka (1819–1848) a Bedřicha Irrganga (1819–1899) a Karla Winikera (1846–1918). V brněnském prostředí ale samozřejmě musíme zmínit zejména Karla Josefa Jurendeho (1766–1814), který se do historie kalendářové produkce zapsal jako reformátor. Úvahy o tom, jak tento žánr a jeho produkty na Moravě zdokonalit, popsal již ve svém prvním kalendáři na rok 1809, který vedle astronomického obsahu přinášel i popsání přírodních a historických památek a zajímavostí.¹⁷

Ve vydávání **almanachů** je situace odlišná. Výrazným rozdílem je minimum opakujících se nakladatelů, což je logicky dáno podstatou tohoto typu produkce. I když i zde bychom našli několik opakujících se jmen nakladatelů, jako jsou např. v Praze působící Alois Hynek (1842–1909), Michal Navrátil (1861–1931), Jan Otto (1841–1916), Bedřich Stýblo (1817–1891), František Borový (1874–1936) a další; z institucí potom zejména Sokol, Nakladatelské družstvo Máje či Klub moderních nakladatelů Kmen. V Brně pak častěji nalézáme v tirážích Rudolfa Mariu Rohrera (1838–1914), Josepha Georga Trasslera (1759–1816), z institucí Vesnu či Moravské kolo spisovatelů. V Olomouci je pod několika almanachy podepsána Družina literární a umělecká, v Hradci Králové pak Jan Hostivít Pospíšil (1785–1868). Ač jsme uvedli nejčastěji zastoupené lokality, ve kterých almanachy vycházely a zde i jejich nejčastější vydavatele, je i v tomto ohledu situace výrazně jiná než u kalendářové produkce. U almanachů jednoznačně převládá jako místo vydání Praha, v Brně pak vyšla necelá třetina objemu pražské produkce a u Hradce Králové a Olomouce se již bavíme jen o nižších desítkách almanachů. Obdobně jsme na tom i u dalších lokalit, kterými jsou Plzeň, Ostrava, Pardubice či Chrudim a Jičín. Z dalších lokalit zastoupených spíše již jen jednotkami titulů uvedme alespoň Kolín, Kroměříž, Tábor, Mladou Boleslav, Klatovy, Liberec, Příbram, Přerov, Písek, České Budějovice, Turnov, Louny, Opavu, Kutnou Horu, Slaný, Prostějov či Nové Město nad Metují. Rozhodně zde ale neuvádíme kompletní výčet.¹⁸

S 19. stoletím vstupují do produkce tiskáren ve větší míře **ročenky**, nebývají však spjaty s žádným velkým vydavatelským domem. Jejich vydavateli jsou instituce, k jejichž činnosti se obsahově váží. U každé instituce pak záleží, s jakou tiskárnou na vydání ročenky spolupracovala (Kubíček, 2026). Pro brněnské prostředí se jedná o výčet jmen,

12 Tamtéž, s. 353–354.

13 Tamtéž, s. 344.

14 Tamtéž, s. 382–384.

15 Tamtéž, s. 58.

16 Tamtéž, s. 338–342.

17 Kubíček, Vaněk, s. 51–52, K Janu Jiřímu Gastlovi, Ferdinandu Buschakovi, Josefu Jiřímu Trasslerovi a Rudolfu Rohrerovi více viz Bosáková, 2015.

18 K problematice almanachů je připravováno vydání publikace v rámci České retrospektivní bibliografie viz Merhaut a Pokorná Korytarová, 2026.

kteřá jsou již uvedena výše – Rudolf Rohrer, Jan Jiří Gastl, Josef Jiří Trassler. Objevují se zde ale institucionální tiskárny, např. Moravská akciová tiskárna.

Průzkum fyzického stavu kalendářů, almanachů a ročenek

Z výše uvedeného vyplývá, že oblast kalendářů a almanachů je velmi široká a různorodá a není snadné z ní vybrat omezený vzorek produkce, který by byl podroben fyzickému průzkumu pH papíru. Primárně jsme tedy vycházeli z potřeby mít k dispozici co nejdelší a nejucelenější řady této produkce. Proto se, s ohledem na fondy Moravské zemské knihovny, naše pozornost zaměřila přednostně na produkci brněnskou. Druhým hlediskem, které jsme při výběru vzali v potaz, byla délka vydávání titulu, a to i za předpokladu, že se v jeho vydávání střídali různí nakladatelé (bibliografické údaje ke zkoumaným titulům jsou uvedeny v příloze 1).

Při průzkumu fyzického stavu fondu kalendářů, almanachů a ročenek jsme využívali praktické zkušenosti uvedené zejména v metodikách zpracovaných Národní knihovnou ČR (Vávrová, 2018b; Vávrová a Neoralová, 2023¹⁹).

Průzkumu byly podrobeny celé v MZK uložené řady vydávaných periodik (kalendářů, almanachů, ročenek). Zaneseny byly údaje o konkrétním ročníku, který byl zkoumán, typu papíru, jeho pH a typu vazby. Žádný ze zkoumaných svazků nebyl uložen v ochranném obalu, větší část svazků vykazovala mírné poškození exempláře (vazby) běžným používáním. Část svazků prošla mladší novodobou převazbou, u těchto svazků jsou poškození nejvíce v oblasti koženkových a plátěných potahů hřbetů lepenkových desek. Výrazná poškození knižního bloku (volné listy, poškození vazby) a biologická či chemická poškození exempláře nebyla nalezena. Z mechanických poškození exempláře jsou doloženy pouze olámané okraje listů knižního bloku v míře a závislosti na pH papíru, tedy jen mechanické poškození papíru dané jeho typem.

Co se vlastních vazeb týká, převládají svazky v lepenkových deskách potažených papírem, v oblasti hřbetu pak koženkou nebo plátnem. Menší procento svazků prošlo kompletní moderní převazbou do celoplátěné vazby, část titulů má svazky jak ve starších, tak i mladších převazbách, ale také v původních papírových vazbách. Jeden titul je kompletně dochován v původních nakladatelských papírových obálkách.

Povrchové pH papíru bylo měřeno vždy na vybrané stránce nahoře ve středu a dole ve středu, poznamenáno je samozřejmě i číslo stránky pro budoucí srovnávací měření.

K měření hodnot povrchového pH byl používán přenosný pH-metr a dotyková elektroda. Před začátkem měření byl přístroj kalibrován. Další postup měření odpovídal uvedenému metodice (Vávrová, 2018b, s. 35).

U jednotlivých titulů byl zachycen následující fyzický stav:

Der Bothe aus Mähren oder: mährisch und schlesischer Stadt und Landmannskalender

Titul je v MZK dochován s drobnými mezerami prakticky za celou dobu vydávání, tedy z rozmezí let 1791–1938, a tímto rozsahem umožňuje jako jeden z mála mapovat změnu používání papíru z ručního na strojní a stejně tak i proměnu kvality strojního papíru. Všechny dochované ročníky jsou v původní papírové vazbě.

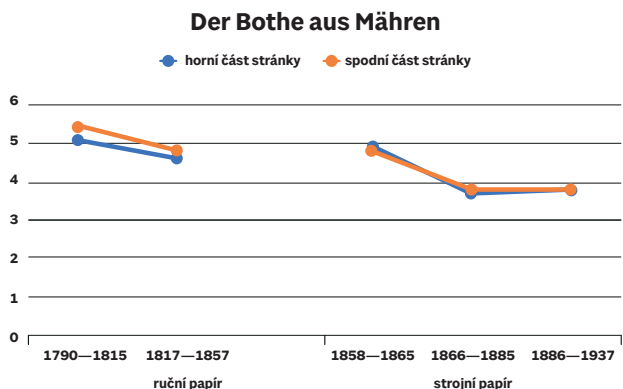
19 Zde je uvedena i veškerá relevantní literatura, která vzniku metodiky předcházela.

K přechodu z ručního na strojní papír došlo v roce 1857 u tisku ročníku č. 67 na rok 1858. Tímto přechodem dochází i ke změně v hodnotách naměřeného pH, ačkoli rozdíly nejsou zásadní, neboť ani u ručního papíru se pH nepohybuje výše než na hodnotě 6,0 (v jednom případě).

U svazků z let 1790–1815 je hodnota povrchového pH obecně nejvyšší, u měření v horní části stránek je průměrná hodnota pH 5,1, ve spodní potom 5,4, přičemž nejvyšší hodnoty pH byly u svazku z roku 1815 (5,6 a 6,0). Ve zbylém období ručního papíru za léta 1817–1857 je hodnota pH v horní části stránek v průměru 4,6, ve spodní pak 4,8. Za léta 1858–1865, kdy byl titul stále vydáván Janem Jiřím Gastlem, ale již na strojním papíře, je hodnota pH v horní části stránek v průměru 4,9 a ve spodní části 4,8. Svazek vydaný v roce 1861 má dokonce na obou místech měření hodnotu 6,3, čímž průměr tohoto období zvyšuje (při odečtení hodnot daného svazku je průměrná hodnota pH v horní části 4,7 a ve spodní 4,6). V letech 1866–1885, kdy titul vydával František Karafiat, je hodnota povrchového pH výrazně nižší než u předchozích období – v horní části stránek je v průměru 3,7, ve spodní pak 3,8. V posledním období, v letech 1886–1937, kdy tisky nesou označení Leopold Karafiat & Kucharz, jsou průměrné hodnoty pH 3,8 v horní i spodní části stránek.

Jak je tedy vidět, hodnoty povrchového pH, ač nejsou ideální ani u ručního papíru, mají v průběhu vydávání výrazně sestupnou tendenci, k výrazné změně v kvalitě strojního papíru došlo spolu s přechodem publikování titulu k F. Karafiatovi, což odpovídá další Karafiatově produkci, jak ukážeme dále v textu.

Pro roky 1801–1807 máme možnost hodnoty povrchového pH porovnat se svazky dochovanými v Knihovně Benediktinského opatství Rajhrad (dále KBOR). Průměrné hodnoty těchto sedmi svazků jsou 4,9 v horní a 5,3 ve spodní části stránek. Rajhradské svazky mají oproti brněnským ze stejného období o 0,1 vyšší průměrné hodnoty; tam, kde můžeme srovnat totožný ročník (1803, 1805, 1806, 1807) jsou pouze u posledního uvedeného rajhradského exempláře hodnoty horší (rajhradský exemplář horní okraj 4,8, spodní 5,2 vs. 5,5 a 5,1 u brněnského exempláře), u roku 1806 se hodnoty liší o 0,1 ve prospěch exempláře z Rajhradu, u ročníku 1805 jsou hodnoty vyšší o 0,5. U ročníku 1803 je hodnotu horního okraje vyšší o 0,8, ale hodnota u spodního okraje je naopak o 0,4 nižší než u brněnského exempláře. Situaci zachycuje graf 1.

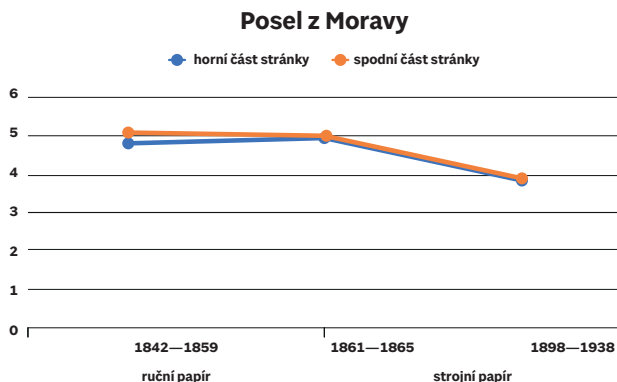

Graf 1 Vývoj hodnot pH u svazků *Der Bothe aus Mähren* za léta 1790–1937

Posel z Moravy aneb domácj, mesšťanský a rolnický kalendář pro Moravu a Slézko

Titul je ve fondu MZK dochován až od roku 1842, k dispozici pro průzkum bylo celkem 22 ročníků, z nich osm na ručním papíře. Všechny dochované ročníky byly svázané v papírové vazbě s koženkovým či plátěným hřbetem (mírně poškozeno užíváním).

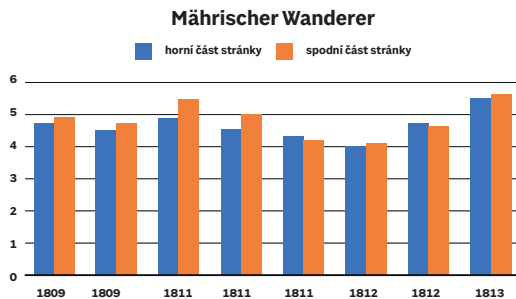
Svazky na ručním papíře dochované z let 1842–1859 pocházejí z doby, kdy titul vydával František Gastl. Hodnota povrchového pH je u svazků v průměru u horní strany 4,8 a u dolní 5,1. Zbylé čtyři svazky z produkce F. Gastla mají v průměru pH u horní strany 4,9, u spodní 5,0, přičemž nejvyšší hodnotu pH má první ročník (1861) vydaný na strojovém papíře. Zbylé svazky pocházejí až z doby, kdy podnik vedl Leopold Karafiat, 10 ročníků z let 1898–1938 má průměrnou hodnotu pH na horní části stránek 3,8 a ve spodní 3,9. Situaci přehledně zachycuje graf 2.

Graf 2 Vývoj hodnot pH u svazků *Posla* z Moravy za léta 1842–1938

Mährischer Wanderer, oder Ganz neu entworfenener Nationalkalender Mährens

Titul je ve fondu MZK dochován vyjma ročníku 1810, ale zbylé ročníky jsou k dispozici ve dvou, případně třech (1811) exemplářích. Svazky jsou svázané v originální papírové vazbě a všechny jsou samozřejmě tištěné na ručním papíře. I stejné ročníky mají odlišnou hodnotu povrchového pH, např. ročník 1809 má u prvního exempláře na horní části stránky hodnotu 4,7 a ve spodní části 4,9, druhý exemplář má obě hodnoty o 0,2 nižší. Průměrná hodnota pak činí na horní části stránky 4,5 a ve spodní 4,7. Hodnoty jsou přehledně zobrazeny v grafu 3.

Graf 3 Vývoj hodnot pH u svazků *Mährischer Wanderer* za roky 1809–1813

Jurende's Mährischer Wanderer

Titul je ve fondu MZK dochován v kompletní řadě ročníků, většina z nich je k dispozici ve dvou, některé i ve třech exemplářích. Vazba svazků je u starších převážně původní papírová, mladší ročníky prošly moderní plátěnou převazbou.

Svazky na ručním papíře jsou doložené v souvislé řadě do roku 1842, od roku 1843 jsou ve fondu MZK již všechny exempláře výhradně na papíře strojním.

Svazky na léta 1814–1826 vycházely v tiskárně Jana Jiřího Gastla. Tato souvislá řada na ručním papíře má průměrné hodnoty pH 5,1 na horním okraji stránek a 5,4 na dolním okraji stránek. Kalendář na rok 1827 tiskl Johann Georg Trassler a MZK disponuje dvěma exempláři na ručním papíře s hodnotou pH na horním okraji stránek 5,2 a na spodním okraji stránek 5,5 (v průměru).

Svazky na léta 1828–1832 tiskli Trassler a Gastl společně. Hodnoty pH jsou 5,0 u horního okraje stránek a 5,3 u dolního okraje stránek. Svazky na roky 1833–1835 vydávali společně J. J. Gastl a Rudolf Rohrer. Všechny exempláře jsou na ručním papíře a průměrná hodnota pH je 4,9 na horním okraji stránek a 5,5 na spodním okraji stránek.

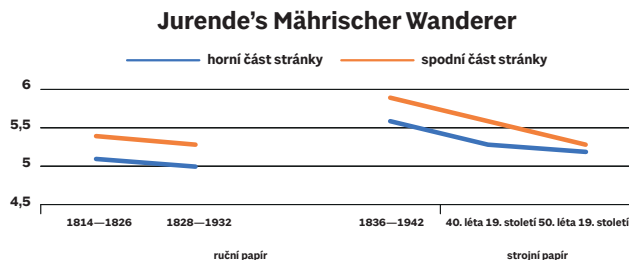
V roce 1836 převzal vydávání Rudolf Rohrer (případně jeho dědici) sám. Průměrná hodnota pH exemplářů je 5,6 u horního a 5,9 u spodního okraje stránek.

Od roku 1843 vycházel kalendář u Karla Winikera a exempláře jsou již vždy na strojním papíře. Svazky do konce 40. let 19. století mají průměrnou hodnotu pH 5,3 u horního a 5,6 u spodního okraje stránek. V následujícím desetiletí se průměrné pH papíru exemplářů snížilo na 5,2 u horního a 5,3 u spodního okraje stránek. Hodnota pH u jednotlivých svazků rapidně klesá od roku 1853 (za léta 1853–1859 jsou průměrné hodnoty pouze 4,9 a 5,2). Použitý papír ale stále patří ke kvalitnějším papírenským produktům, je poměrně silný a neláme se při listování.

Pro srovnání: rajhradské exempláře tištěné v letech 1814–1826 Janem Jiřím Gastlem mají průměrné hodnoty povrchového pH u spodního okraje stránek 5,5 a u horního okraje 5,1. Trasslerův ročník 1827 má pH 5,0 u horního a 5,5 u spodního okraje. Exempláře ročníku 1828–1832 mají průměrnou hodnotu pH 4,9 u horního a 5,1 u spodního okraje. Gastlovské a Rohrerovské ročníky 1833–1835 mají průměrné povrchové pH 4,9 u horního a 5,3 u spodního okraje a samostatné tisky Rudolfa Rohrera do roku 1842 mají průměrné povrchové pH 5,38 u horního a 5,5 u spodního okraje.

Hodnoty pH těchto exemplářů na ručním papíře jsou tedy téměř totožné a liší se v několika případech jen o desetiny.

Ročníky vydané Karlem Winikerem mají ve 40. letech 19. století průměrnou hodnotu pH u horního okraje 5,7 a u spodního okraje 5,9, v následujícím desetiletí pak u horního okraje 5,7 a u spodního okraje 5,785. Použitý papír je shodně strojní, jako u exemplářů brněnských, hodnoty pH jsou však v průměru o 0,45 vyšší. Hodnoty pH za celou dobu vydávání zachycuje přehledně graf 4.a

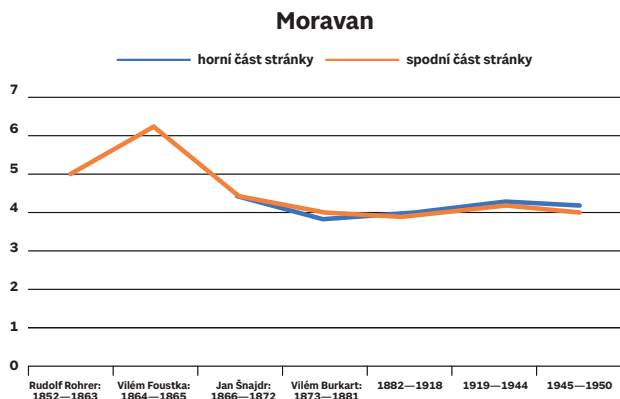

Graf 4. Vývoj hodnot pH u svazků *Jurende's Mährischer Wanderer* od roku 1814 do 50. let 19. století

Lacný kalendář pro lid sedlský

Titul je ve fondu MZK dochován takřka úplně, průzkumu nebylo možno podrobit pouze ročníky 1815 a 1851. Po celou dobu je vyvázán v papírové nakladatelské obálce a v letech, kdy jej vydávalo Tovaryšstvo rolního vzdělávání (1813–1837), vycházel na ručním papíře. Hodnota povrchového pH byla u horního okraje stránek v průměru 4,4, u spodního pak 4,7. Od roku 1838 je jako vydavatel uvedena C. k. moravskoslezská společnost ku zvelebení rolnictví, poznání přírody a země. Až do roku 1846 vychází kalendář na ručním papíře, jehož hodnota pH u výtisků dochovaných v MZK má v průměru u horního okraje 4,4 a u dolního okraje 4,5. V roce 1847 začíná být kalendář tištěn na strojním papíře, a to až na roky 1852 a 1853, kdy jsou exempláře opět na papíře ručním. Průměrné hodnoty pH strojního papíru jsou u horního okraje 4,6 a u spodního okraje 4,7. Svazky na ručním papíře mají hodnoty pH u horního okraje stránek 4,8 (1852) a 4,7 (1853) a u spodního 4,8 a 4,6. Od roku 1854 je až do konce vydávání papír vždy strojní a jeho průměrné hodnoty pH jsou u horního okraje stránek 5,8 a u spodního okraje stránek 4,9.

Kalendář vycházel většinu doby v tiskárně J. J. Gastla a jeho dědiců (až do ročníku 1864), pouze poslední ročníky 1865–1870 vytiskl Rudolf Rohrer. Exempláře vydané do roku 1864 na ručním papíře mají průměrnou hodnotu pH 4,4 na horním a 4,6 na dolním okraji stránky, exempláře na strojním papíře průměrnou hodnotu pH 5,0 na horním a 5,1 na dolním okraji stránek. U Rudolfa Rohrera jsou ročníky tištěny na strojním papíře s průměrnou hodnotou pH 4,2 na horním i dolním okraji stránek. Přehledně zachycuje hodnoty pH graf č. 5.

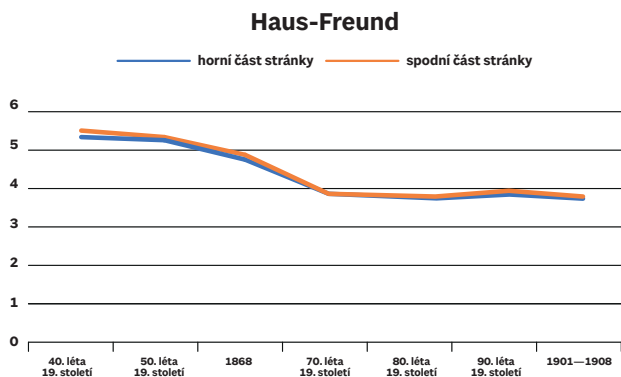
Graf 6 Vývoj hodnot pH u svazků *Moravana* v letech 1851–1950

Neuester Mährischer und Schlesischer HausFreund für Stadt und Land, oder gemeinnützlicher VolksKalender

Titul je v MZK dochován téměř kompletní do roku 1857, ročníky ze 40. let pak ve více exemplářích, s menšími vakáty v letech 1875–1908. V téměř souvislých řadách jsou dochovány jen ročníky 1868, 1870 a 1873. Svazky jsou vyvázány v původních papírových vazbách s mladším doplněním převazby o plátěný hřbet, několik málo svazků prošlo celoplátěnou převazbou. Papír je vždy strojní.

Průměrná hodnota pH klesá po celou dobu vydávání titulu, 40. léta 19. století mají hodnoty 5,3 u horního okraje stránek a 5,5 u spodního okraje stránek, 50. léta 19. století 5,2 u horního okraje stránek a 5,3 u spodního okraje stránek. Jediný svazek ze 60. let – z roku 1868 – má hodnoty pH 4,7 (horní) a 4,8 (spodní). Od 70. let 19. století se hodnoty pohybují v rozmezí průměrných hodnot 3,7–3,9. Vývoj pH přehledně zachycuje graf 7.

Pro ročníky 1845, 1850–1852 a 1890 máme u tohoto titulu možnost srovnat hodnoty se svazky z KBOR. U ročníku 1845 je hodnota povrchového pH na spodním okraji stránky u rajhradského i brněnského exempláře shodná (5,8), hodnota povrchového pH na horním okraji je vyšší u exempláře z MZK (5,7 vs. 5,5). U ročníku 1850 je hodnota na horním okraji stránky u obou exemplářů shodná (4,5), u spodního okraje je u exempláře v MZK 4,9, u rajhradského exempláře 4,6. Rovněž u ročníku 1852 je na tom brněnský exemplář vůči rajhradskému lépe (u horního okraje 5,3 vs. 4,5 a u spodního okraje 4,8 vs. 4,7). V KBOR je dochován i svazek z roku 1851, u kterého se hodnota povrchového pH markantně přibližuje ještě nižším hodnotám, které u brněnských exemplářů dokládá měření až u ročníků ze 70. a 80. let 19. století. Poslední srovnání je možné u ročníku 1890, u kterého má ale rajhradský svazek naopak vyšší hodnoty povrchového pH (4,5 a 4,3) oproti svazku brněnskému (4,0 a 4,2).

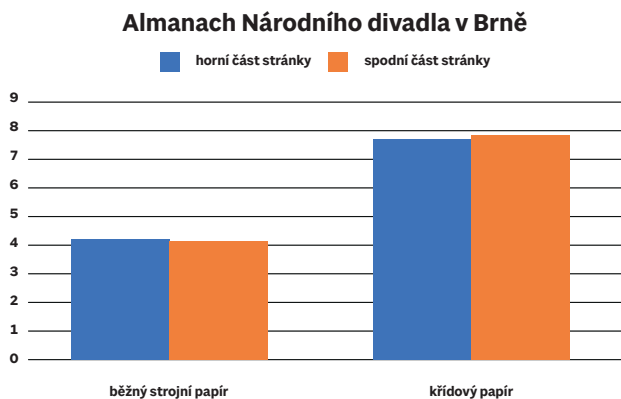

Graf 7 Vývoj hodnot pH u svazků titulu *Neuester Mährischer und Schlesischer HausFreund für Stadt und Land, oder gemein-nützlicher VolksKalender* v letech 1843–1908

Almanach Národního divadla v Brně

Titul je v MZK dochován téměř kompletní, z vydaných ročníků chybí jen léta 1905–6, 1906–7, 1907–8, 1918–19, 1919–20, 1924–25, 1925–26 a ročníky 1928–1932. Všechny svazky jsou vyvázané v lepenkových deskách potažených mramorovaným papírem s koženkovým hřbetem, v této převazbě jsou zachovány původní nakladatelské obálky. Papír je vždy strojní, u ročníku 1913–14 a 1933 křídový.

Průměrná hodnota povrchového pH za celou dobu vydávání almanachu je 4,5 u horního okraje stránky a 4,4 u spodního okraje stránky, pokud ovšem nezapočítáme hodnotu ročníků na křídovém papíře, kde je pH 7,8 resp. 7,5 u horního okraje a 8,0 resp. 7,6 u spodního okraje (v MZK jsou dochovány dva exempláře), pak je průměrná hodnota pH 4,2 u horního a 4,1 u spodního okraje stránky. Pro přehlednost srovnání hodnot u běžného strojního a křídového papíru viz graf 8.

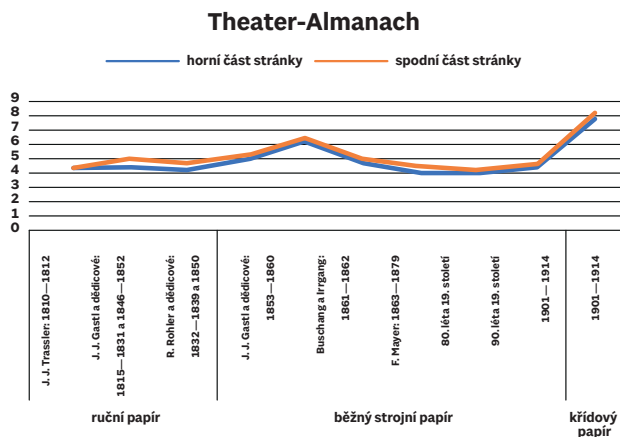

Graf 8 Vývoj hodnot pH u svazků Almanachu Národního divadla v Brně u běžného strojního a křídového papíru

Theater-Almanach

Titul je v MZK zachován po celou dobu jeho vydávání, ale až na ročníky z počátku 20. století, kde chybí jen ročník 1902, není žádná dekáda dochována kompletně. Všechny útlé svazky jsou v MZK zachovány v lepenkových deskách potažených papírem či koženkou. Do roku 1852 jsou všechny svazky na ručním papíře, v letech 1853–1903 je používán papír strojní, od ročníku 1904/5 je část svazku tištěna na strojním (text) a část na křídovém papíře (fotografie členů divadelního souboru). Vydavatelé a tiskaři se proměňovali v průběhu vydávání opravdu často, zkusme jim ale přesto přiřadit dochované ročníky a hodnoty povrchového pH. Josef Jiří Trassler s vydáváním začal, ve fondu MZK jsou jím připravené první tři ročníky na ručním papíře s průměrnými hodnotami pH 4,4 na horním, stejně tak i spodním okraji stránky. Jan Jiří Gastl převzal vydávání od ročníku 1815, všechny ročníky až do roku 1831 jsou na ručním papíře a průměrná hodnota pH je 4,6 na horním okraji a 4,8 na spodním okraji stránky. Toto období je ovšem poznamenáno velkou neúplností, MZK disponuje pouze svazky z let 1815, 1817–1818, 1826–1827, 1829 a 1831. Do rukou rodiny Gastlů se titul dostal ještě v letech 1846–1849 a 1851–1860, MZK ovšem disponuje na ručním papíře pouze rokem 1846 s hodnotami pH 4,8 u horního i spodního okraje stránky a 1851–1852 s průměrnou hodnotou pH 5,9 u horního i spodního okraje stránky. Rokem 1853 začíná být titul vydáván na strojním papíře; v MZK je z Gastlovy produkce uložena kompletní řada za léta 1853–1858 a rok 1860. Průměrná hodnota povrchového pH je u horního okraje stránky 5,0 a u spodního okraje stránky 5,2. V letech 1832–1839 a 1850 vycházel titul v rodinném podniku Rudolfa Rohrera a dědiců. Svazky na ručním papíře mají ve 30. letech průměrnou hodnotu povrchového pH 4,2 (horní okraj stránky) resp. 4,3 (spodní okraj stránky), ročník 1850 má hodnotu pH 5,6 u horního a 5,4 u spodního okraje stránky. Ročníky 1861 a 1862 vydávali Buschak a Irrgang. Hodnoty pH strojního papíru byly 6,2 u horního okraje a 6,5 u spodního okraje stránky. Léta 1863–1879 jsou spjata se jménem Friedricha Mayera. Strojní papír jím vydaných ročníků vykazuje dvě značně rozdílné skupiny pH; u let 1863 a 1877 bylo naměřeno pH v rozmezí 6,2–6,4, ročníky 1864–1876 a 1878 a 1879 mají pH v průměru 4,6 u horního a 4,7 u spodního okraje stránky. Od roku 1880 se vydavatelé a tiskaři střídají co rok, maximálně co dva roky, až do konce 19. století se hodnoty pH drží v nízkých číslech – v 80. letech je to v průměru 4,3 u horního a 4,5 u spodního okraje stránky, toto desetiletí je ale poznamenáno značnou neúplností titulu ve fondu MZK. V 90. letech, která jsou dochována v úplnosti, je průměrné pH 3,9 u horního a 4,2 u spodního okraje stránky.

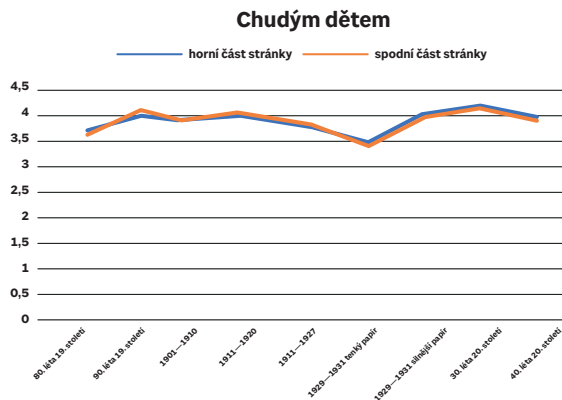
Ve 20. století se pH svazků dělí do dvou skupin – výtisky na běžném strojním papíře mají stále průměrné pH v dříve uvedených hodnotách (4,6 u horního okraje, 4,7 u spodního okraje), části týchž svazků na křídovém papíře mají průměrné pH nesrovnatelně vyšší (7,9 u horního okraje, 8,2 u spodního okraje). Srovnání v čase dle typu použitého papíru zachycuje graf 9.

Graf 9 Vývoj hodnot pH u svazků *Theater-Almanachu* na ručním, běžném strojním a křídovém papíře

Chudým dětem

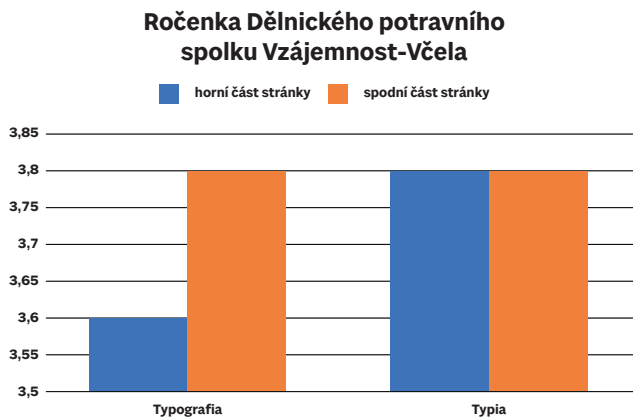
Titul je v MZK doložen kompletní, zdánlivě chybějící ročníky 1891 a 1942 nevyšly. Všechny svazky jsou vyvázané v lepenkových deskách potažených koženkou či v poloplátěné vazbě. V letech 1889–1927 vycházela ročenka tiskem Moravské akciové tiskárny, od roku 1932 přešel tisk na Tiskárnu Pokorný. Nejstarší ročníky, zejména z 80. let 19. století, se vyznačují poměrně tenkým, lámavým papírem, jeho kvalita se ale postupně zlepšuje a na konci tisku u Moravské akciové tiskárny jsou již ročenky na poměrně silném papíře. Na hodnoty pH tato na první pohled viditelná změna ovšem nemá téměř žádný vliv. Pro 80. léta 19. století jsou průměrné hodnoty povrchového pH 3,7 u horního okraje a 3,6 u spodního okraje stránky, v následujícím desetiletí se mírně zvyšují na 3,9 u horního okraje a 4,0 u spodního okraje stránky a na těchto hodnotách zůstávají v podstatě až do roku 1920. Poslední ročníky tištěné Moravskou akciovou tiskárnou v letech 1921–1927 mají průměrné pH opět o něco málo nižší – 3,7 u horního okraje a 3,8 u spodního okraje stránky. MZK disponuje pro některé ročníky větším počtem exemplářů, kvalita a typ užitého papíru se ale v rámci stejných ročníků neliší a i hodnoty pH jsou v rozdílu maximálně 0,2 hodnoty pH.

V roce 1928 přebírá tisk Pokorný a spol. a pro roky 1929–1931, kdy MZK disponuje opět větším počtem exemplářů jednoho ročníku, je viditelná diverzifikace nákladu do dvou skupin papírů – tenký, lámavý, obvyklý pro výtisky ročenky z 80. let 19. století, a silnější, kvalitnější. Rozdíl v hodnotách pH mezi těmito exempláři je již znatelnější (např. z roku 1929 disponuje MZK třemi exempláři – první dva jsou na nekvalitním tenkém papíře s hodnotami pH 3,3 (příp. 3,5) u horního okraje a 3,3 u spodního okraje stránky; na pohled kvalitnější papír má hodnotu pH 4,0 u horního okraje a 3,9 u spodního okraje stránky). Obdobně jsou na tom i svazky roku 1931. Od roku 1932 méně kvalitní papír mizí a tím dochází i ke zvýšení průměrných hodnot povrchového pH na 4,2 u horního okraje a 4,1 u spodního okraje stránek pro zbylá 30. léta 20. století. Pro 40. léta 20. století zaznamenáváme hodnoty 3,9 u horního a 3,8 u spodního okraje stránek. Přehledně zachycuje uvedená data graf 10.

Graf 10 Vývoj hodnot pH u svazků titulu *Chudým dětem* od 80. let 19. do 40. let 20. století

Ročenka Dělnického potravního spolku Vzájemnost-Včela

Titul je v MZK dochován z celé doby vydávání, ale částečně torzovitě. Všechny svazky jsou vyvázané v lepenkových deskách potažených koženkou či plátnem. Zachovány jsou původní nakladatelské papírové obálky. Ročenka byla do roku 1930 tištěna Knihtiskárnou a kamenotiskárnou „Typografia“ a od roku 1931 Knihtiskárnou „Typia“. Z hodnot pH vybočuje jen ročník 1932 s hodnotou 4,5 (u horního i spodního okraje stránky), a to ze zbylého průměru pH 3,7 u horního a 3,8 u spodního okraje pH. Srovnání hodnot pH u obou tiskáren přináší graf 11.

Graf 11 Hodnoty pH u svazků Ročenky Dělnického potravního spolku Vzájemnost-Včela

Srovnání jednotlivých titulů

Sledované tituly nám umožňují u několika tiskařských domů kvalitu a pH papíru vzájemně srovnat a srovnání se nabízí i s další produkcí těchto tiskáren. V tiskárně rodiny Gastlů vycházel u Jana Jiřího či Františka Gastla *Bothe aus Mähren*, *Posel z Moravy*, *Jurende's Wanderer* a *Lacyný kalendář pro lid sedlský*. Nejstarší ročníky těchto titulů jsou až do 2. poloviny 40. let 19. století (1847) tištěné výhradně na ručním papíře. Mezi lety 1847–1864 u Jana Jiřího Gastla zaznamenáváme paralelní použití papíru ručního i strojního. Zatímco *Bothe aus Mähren* vycházel na ručním papíře (ač s překvapivě nízkými

hodnotami pH) až do roku 1857, *Lacyný kalendář pro lid sedlský* má první exempláře na strojním papíře (dokonce s vyšším pH než je naměřeno ve stejné době u ručního papíru) již od roku 1847, i když paralelně se exempláře na ručním papíře objevují ještě v roce 1853 (opět ovšem s výrazně nižším pH). Při srovnání s další produkcí tiskárny J. J. Gastla je užití strojního papíru v roce 1847 poměrně pozdní, stejně tak není obvyklé používání ručního papíru ještě v 50. letech 19. století.

František Gastl na *Posla z Moravy* používá ruční papír až do roku 1856 a následně titul vychází na papíře strojním. Hodnoty pH obou typů papíru jsou srovnatelné. U jiné než kalendářové produkce zaznamenáváme strojní papír u Františka Gastla již roku 1837,²⁰ ale na ručním papíře jsou další tituly z jeho produkce běžně po celá 40. léta 19. století.²¹

Bothe aus Mähren i *Posel z Moravy* posléze přecházejí do podniku Františka Karafiata a jeho nástupců, a to již kompletně na papíře strojním s hodnotami pH pod 4,0. Zjištěné pH výhradně strojního papíru je u kalendářové produkce prakticky ve stejných hodnotách jako u další produkce této tiskárny.

Stejně tak výhradně na strojní papír jsou tištěny *Jurende's Wanderer a Neuester... Haus-Freund* u Karla Winikera (pH použitého papíru se do konce 50. let 19. století drží shodně na průměrných hodnotách 5,2–5,4 (horní) resp. 5,2–5,7 (spodní okraj stránek)) a klesat začíná až od 60. a zejména 70. let 19. století.

Ruční i strojní papír nalezneme ještě v produkci tiskárny Rudolfa Rohrera. Ruční papír je doložen u exemplářů *Jurende's Wanderer* do roku 1842, ovšem již v letech 1837 a 1839 se objevují exempláře na strojním papíře. Hodnota pH klesá z 5,6 (resp. 5,9) u ručního papíru na 5,2 (resp. 5,6) na strojním papíře. Pro další nekalendářovou produkci z dílny R. Rohrera je ovšem po většinu 30. let 19. století typické spíše užití ručního papíru, strojní papír je stále velmi výjimečný. Na strojním papíře s průměrnou hodnotou povrchového pH 5,0 tiskl R. Rohrer i *Moravan*, a to v letech 1852–1863. Následně kvalita jím používaného papíru co do hodnoty pH ještě klesla; *Lacyný kalendář pro lid sedlský* tiskl Rohrer v letech 1865–1870 na strojní papír s průměrnou hodnotou pH 4,2. Z další rohrerovské produkce můžeme pro srovnání uvést, že na německy tištěných závěrech zemského sněmu²² je strojní papír použit již v roce 1840.

Zajímavé je také použití různého papíru, případně papíru různé kvality na různých částech nákladu. U *Almanachu Národního divadla v Brně* máme ročník 1913/14 ve dvou exemplářích dochován v provedení na křídovém papíře. Všechny ostatní ročníky dochované v MZK (většina z nich v multiplikátu) byla tištěna na papíře strojním nekřídovém. Co vedlo k použití křídového papíru pro ročník 1913/14, bohužel nevíme.

U titulu *Brünner Theater-Almanach* se od roku 1904/5 setkáváme s tím, že je část almanachu tištěna na běžném strojním papíře, ale reprodukce fotografií členů divadelního souboru jsou tištěny na papíře křídovém.

Obsahově identické exempláře téhož ročníku, ovšem vytištěné na papíře různé kvality, se objevují u ročenky *Chudým dětem*, a to minimálně v letech 1929–1931. Zde se nejedná o užití křídového papíru pro část nákladu, ale o diverzifikaci nákladu mezi

20 Např. *Vollständiger Landadvokat: Ein nothwendiges Kanzlei- und Geschäfts-Handbuch. Th. 2, Enthält eine Sammlung der im gemeinen Leben am häufigsten vorkommenden allerhöchsten Patente, Verordnungen und Cirkulare in alphabetischer Ordnung. 15., durchaus verb. und viel verm. Aufl.* Brünn: F. Gastl, 1837, sig. MZK 2-0974.872.

21 Např. *Slabikář pro sskoly wenkowské w csašských královských zemjch: Malý catechismus s otázkami a odpověďmi pro negmenssj žáky cýs. král. zemj.* Brno: F. Gastl, 1849, sig. MZK PK-A-0002.033-1849.

22 *Schluß des, von den löbl. vier Herren Ständen des Markgrafthums Mähren Landtages: den 23. September 1839 angefangenen und den 26. September 1840 geendeten.* [Brünn: Rudolf Rohrer, 1840], sig. MZK ST2-0004.855.

kvalitnější a pevnější strojní papír a strojní papír velmi tenký a vysoce lámavý (rozdíl v pH mezi těmito papíry je cca 0,7). Rozdílné papíry u částí nákladu dávají tušit, že část produkce ročenek byla určena buď movitějším odběratelům nebo sloužila pro prezentaci vydávající instituce či jako dárková vydání pro dobrodince a mecenáše. V produkci kalendářů a almanachů se s takovýmto rozdělením nákladu neseškáváme (či je nejsme z exemplářů uložených v MZK schopni identifikovat).

Syntéza výsledků průzkumu fyzického stavu

Na základě provedeného průzkumu fyzického stavu vybraných kalendářů, almanachů a ročenek lze formulovat několik obecných tendencí, které přesahují jednotlivé analyzované tituly a umožňují širší interpretaci získaných dat.

Jedním z nejvýraznějších zjištění je proměna kyselosti papíru v závislosti na době vzniku dokumentu. Zatímco starší tisky, vyrobené převážně na ručním papíru, vykazují hodnoty pH blízké neutrálnímu rozmezí a obecně lepší fyzický stav, u mladších tisků z druhé poloviny 19. století a zejména z první poloviny století dvacátého dochází k výraznému nárůstu kyselosti. Tento trend lze spojit s rozšířením strojní výroby papíru a s užíváním dřevoviny, která má z hlediska dlouhodobé stability méně příznivé vlastnosti.

Sledovaná data zároveň naznačují, že kyselost papíru není jediným faktorem ovlivňujícím fyzický stav dokumentů, ale že významnou roli hraje také kvalita výrobního procesu a konkrétní produkční praxe jednotlivých tiskáren. Mezi analyzovanými exempláři se objevují rozdíly, které nelze vysvětlit pouze chronologicky, ale poukazují na variabilitu v použitých materiálech i technologických postupech. To se projevuje jak v hodnotách pH, tak v míře mechanického poškození či křehkosti papíru.

Vztah mezi typem papíru, jeho kyselostí a celkovým fyzickým stavem dokumentu se ukazuje jako komplexní. Vyšší kyselost zpravidla koreluje s pokročilejší degradací, zejména se zvýšenou křehkostí a lámavostí listů, nicméně tento vztah není absolutní a je ovlivněn i dalšími faktory, jako jsou podmínky uložení, míra užívání dokumentu či kvalita vazby. Přesto lze konstatovat, že kyselost papíru představuje důležitý indikátor rizika degradace a vhodný parametr pro orientační hodnocení stavu fondu.

Při komparaci svazků z různých institucí se ukazuje, že existují rozdíly ve fyzickém stavu různých exemplářů téhož titulu. Tyto rozdíly odrážejí nejen rozdílné podmínky dlouhodobého uložení, ale také individuální historii konkrétních exemplářů. Komparativní přístup se tak jeví jako přínosný nástroj pro hlubší pochopení faktorů ovlivňujících degradaci dokumentů.

Získaná data rovněž naznačují, že produkce tzv. nepravých periodik představuje z hlediska materiálového složení velmi heterogenní celek. Vedle kvalitnějších tisků, které vykazují relativně dobrou stabilitu, se zde nachází i značné množství exemplářů s vysokou mírou kyselosti a pokročilými projevy degradace. Tato skutečnost komplikuje zobecnění na úrovni jednotlivých typů dokumentů (kalendáře, almanachy, ročenky) a ukazuje spíše na potřebu individuálního posuzování.

Výrazné rozdíly se přitom neprojevují pouze na úrovni jednotlivých exemplářů, ale také mezi jednotlivými typy tzv. nepravých periodik. Tyto odlišnosti souvisí s jejich rozdílným zaměřením, funkcí i společenským významem, které se promítají do volby materiálů a celkového provedení. Zatímco některé tituly, zejména reprezentativněji pojaté almanachy, využívají kvalitnější papíry, včetně křídového papíru, a vykazují tak příznivější fyzické vlastnosti, jiné, například běžnější kalendáře či ročenky určené pro širší distribuci, jsou tištěny na méně kvalitních, často kyselých papírech. Materiálová

variabilita jednotlivých typů nepravých periodik tak odráží nejen technologické možnosti dané doby, ale i ekonomické a kulturní souvislosti jejich vzniku a distribuce.

Z hlediska knihovnické a konzervační praxe mají uvedená zjištění několik důležitých implikací. Především se potvrzuje význam systematického sledování kyselosti papíru jako jednoho z klíčových indikátorů ohrožení dokumentů. Na základě zjištěných hodnot lze identifikovat skupiny tisků, u nichž je vhodné zvážit prioritní ochranné zásahy, zejména odkyselování.

Zvláštní pozornost by měla být věnována tiskům z druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století, u nichž se kumuluje vyšší riziko degradace v důsledku použití nekvalitního strojního papíru. V těchto případech je vhodné zvážit nejen aktivní konzervační zásahy, ale i preventivní opatření, jako je optimalizace podmínek uložení či omezení manipulace.

Výsledky dále ukazují, že při hodnocení fyzického stavu nelze vycházet pouze z typologického zařazení dokumentu, ale je nezbytné zohlednit konkrétní materiálové a výrobní charakteristiky jednotlivých exemplářů. Systematický průzkum fyzického stavu tak může sloužit jako důležitý podklad pro strategické rozhodování o správě a ochraně knihovních fondů.

Závěr

Předkládaná studie se zaměřila na fyzický stav vybraných kalendářů, almanachů a ročenek jako specifické skupiny tzv. nepravých periodik, a to s důrazem na materiálové vlastnosti papíru a jejich proměny v čase. Na základě analýzy vybraného souboru exemplářů bylo možné identifikovat obecnější tendence, které přispívají k hlubšímu pochopení degradace těchto dokumentů.

Jako zásadní se ukázal vliv technologických změn ve výrobě papíru v průběhu 19. století, zejména přechod od ruční produkce ke strojní výrobě. Tento proces se promítá do zvýšené kyselosti papíru u mladších tisků a s ní související vyšší míry degradace. Výsledky tak potvrzují, že materiálová podstata dokumentu představuje klíčový faktor jeho dlouhodobé stability.

Zároveň se ukazuje, že fyzický stav dokumentů je výsledkem kombinace více vlivů, mezi něž patří nejen chemické vlastnosti papíru, ale také kvalita výrobního zpracování, konkrétní produkční praxe tiskáren a v neposlední řadě i podmínky uložení a míra užívání. Heterogenita sledovaného souboru tak neumožňuje jednoduchá zobecnění na úrovni jednotlivých typů tisků, ale naopak poukazuje na nutnost individuálního přístupu k hodnocení konkrétních exemplářů.

Přínos studie spočívá nejen v rozšíření poznání o materiálových aspektech nepravých periodik, ale také v propojení knihovědného a konzervačního přístupu. Systematické sledování kyselosti papíru v kombinaci s dalšími parametry fyzického stavu se ukazuje jako vhodný nástroj pro orientační hodnocení míry ohrožení dokumentů a může sloužit jako podklad pro rozhodování v oblasti péče o knihovní fondy.

Z hlediska praxe lze výsledky interpretovat jako argument pro systematické monitorování fyzického stavu fondů a pro cílenou prioritizaci ochranných zásahů, zejména u tisků z období zvýšeného výskytu kyselého papíru. Studie zároveň potvrzuje význam preventivních opatření, která mohou zpomalit degradační procesy a prodloužit životnost dokumentů.

Do budoucna se nabízí další rozšíření výzkumu, a to jak o větší soubor analyzovaných titulů, tak o zapojení dalších metod materiálového průzkumu. Přínosné by bylo rovněž

hlubší zkoumání vztahu mezi konkrétními tiskárnami, použitými materiály a výslednou kvalitou produkce, případně systematictější komparace exemplářů napříč pamětovými institucemi.

Seznam použité literatury

- BAČKOVSKÝ, František, 1884. O českých almanaších doby předbřeznové. *Zlatá Praha*. Roč. 1, č. 32, s. 379–380.
- BAČKOVSKÝ, František, 1884. O českých almanaších doby předbřeznové. *Zlatá Praha*. Roč. č. 33, s. 395–397.
- BAČKOVSKÝ, František, 1884. O českých almanaších doby předbřeznové. *Zlatá Praha*. Roč. 1, č. 34, s. 407–410.
- BAČKOVSKÝ, František, 1884. O českých almanaších doby předbřeznové. *Zlatá Praha*. Roč. 1, č. 35, s. 418–419.
- BAČKOVSKÝ, František, 1884. O českých almanaších doby předbřeznové. *Zlatá Praha*. Roč. 1, č. 37, s. 443.
- BAČKOVSKÝ, František, 1884. O českých almanaších doby předbřeznové. *Zlatá Praha*. Roč. 1, č. 40, s. 475.
- BAČKOVSKÝ, František, 1884. O českých almanaších doby předbřeznové. v Roč. 1, č. 41, s. 491.
- BAČKOVSKÝ, František, 1888/1889. K dějinám českých almanachů. *Vlast'*. Roč. 5, č. 1, s. 29–37.
- BAČKOVSKÝ, František, 1888/1889. K dějinám českých almanachů. *Vlast'*. Roč. 5, č. 2, s. 120–128.
- BAČKOVSKÝ, František, 1888/1889. K dějinám českých almanachů. *Vlast'*. Roč. 5, č. 3, s. 197–208.
- BAČKOVSKÝ, František, 1888/1889. K dějinám českých almanachů. *Vlast'*. Roč. 5, č. 4, s. 241–246.
- BAČKOVSKÝ, František, 1888/1889. K dějinám českých almanachů. *Vlast'*. Roč. 5, č. 5, s. 321–328.
- BAČKOVSKÝ, František, 1888/1889. K dějinám českých almanachů. *Vlast'*. Roč. 5, č. 6, s. 401–410.
- BAČKOVSKÝ, František, 1888/1889. K dějinám českých almanachů. *Vlast'*. Roč. 5, č. 7, s. 481–486.
- BAČKOVSKÝ, František, 1888/1889. K dějinám českých almanachů. *Vlast'*. Roč. 5, č. 8, s. 561–568.
- BAČKOVSKÝ, František, 1888/1889. K dějinám českých almanachů. *Vlast'*. Roč. 5, č. 9, s. 641–646.
- BOSÁKOVÁ, Zdenka, 2015. České knižní kalendáře 19. století. Brno: Moravská zemská knihovna. 495 s. ISBN 978-80-7051-206-7. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:98f41f00-c5a-6-11ea-b7a2-005056827e51>. [cit. 2025-04-25].
- KUBÍČEK, Tomáš, ed., 2024. *Českomoravská pokladnice: české kalendáře 19. a první poloviny 20. století: katalog k výstavě*. Brno: Moravská zemská knihovna, 2024. 151 s. ISBN 978-80-7051-345-3.
- KUBÍČEK, Jaromír, 2026. *Ročenky v českých zemích 1801–1945*. Brno: Moravská zemská knihovna. (Česká retrospektivní bibliografie-CERBI. Řada 5, Ročenky.) V tisku.
- KUBÍČEK, Jaromír a VANĚK, Václav, 2024. *Kalendáře v českých zemích 1801–1945*. Brno: Moravská zemská knihovna. 451 s. ISBN 978-80-7051-344-6. (Česká retrospektivní bibliografie-CERBI. Řada 3, Kalendáře.)
- MALÍNEK, Vojtěch, VARGOVÁ, Jana, 2025. *Metodika retrospektivního bibliografického zpracování almanachů, kalendářů a ročenek*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2025. (v procesu certifikace)
- MERHAUT, Luboš a POKORNÁ KORYTAROVÁ, Lenka, 2026. *Almanachy v českých zemích 1801–1945*. Brno: Moravská zemská knihovna. (Česká retrospektivní bibliografie. Řada 4, Almanachy (CERBI A)) V tisku.
- Ročenka, 1966. In: *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Academia, sv. 3, s. 65.
- STEJSKALOVÁ, Eva, 1997. Almanachy v době předbřeznové. In: *Východočeské Athény a Josef Liboslav Ziegler: sborník příspěvků ze symposia, Rychnov nad Kněžnou, květen 1997*. Boskovice: Albert, 1997, s. 122–139. ISBN 80-85834-50-2.
- URBAN, Zdeněk, 1987. *Století českého kalendáře*. Praha: Svoboda. 168 s.
- VÁVROVÁ, Petra, 2018a. Hromadné odkyselování periodik – novin a časopisů. In: ŠKOVIEROVÁ, Angela, ed. *Periodiká v minulosti a současnosti*. Bratislava: Univerzitná knižnica, s. 296–300. ISBN 978-80-89303-63-2.

VÁVROVÁ, Petra et al., 2018b. *Metodika průzkumu fyzického stavu novodobých knihovních fondů*. Praha: Památník národního písemnictví a Národní knihovna České republiky, 43 s. ISBN 978-80-87376-45-4.

VÁVROVÁ, Petra a NEORALOVÁ, Jitka, 2023. *Metodika průzkumu fyzického stavu novodobých knihovních fondů, verze 2.0: (aktualizace po 12 letech vývoje a zkušeností, recertifikace)*. Praha: Národní knihovna České republiky, 2023. Online. Dostupné z: <https://invenio.nusl.cz/record/538238?ln=cs>. [cit. 5.11.2025].

VOIT, Petr, 2006. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri. 1350 s. ISBN 80-7277-312-7. Hesla: *Almanach*. Dostupné z: <https://encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Almanach>. [cit. 5.11.2025]

VOIT, Petr, 2006. *Encyklopedie knihy*. Praha: Libri. 1350 s. ISBN 80-7277-312-7. Hesla: *Kalendář*. Dostupné z: <https://encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Kalend%C3%A1%C5%99>. [cit. 5.11.2025].

Příloha 1

Bibliografické údaje zkoumaných titulů

Der Bothe aus Mähren oder: mährischund schlesischer Stadt und Landmannskalender

Sest. Franz Joseph Franzky.

Vycházel pod názvem: **Neuer Bothe aus Mähren, Karafiat's vormals Gastl's Neuer Bote aus Mähren, Karafiat's vormals Gastl's Neuer Bote aus Mähren und Schlesien, Karafiat's Neuer Bote aus Mähren und Schlesien**.

Vydavatelé: Johann Georg Gastl, 1819–1865, F. Karafiat, 1866–1885, Leopold Karafiat & Kucharz, 1886–1937.²³

V MZK je dochovaná řada ročníků 1793, 1796, 1798–1799, 1803–1810, 1813, 1815, 1817, 1819, 1821–1842, 1847, 1848, 1851–1869, 1871, 1873, 1875–1877, 1879–1884, 1886, 1887, 1889, 1890, 1892, 1894–1896, 1899, 1901–1906, 1908–1910, 1912, 1916, 1918, 1921, 1923, 1924, 1928, 1931–1938.

Posel z Morawy aneb domácj, mesšťanský a rolnický kalendář pro Morawu a Slézko

[Sest. František Cyril Kampelík, Alois Vojtěch Šembera.]

Vycházel pod názvem: **Posel moravský, aneb domácj, mesšťanský a rolnický kalendář pro Morawany, Čechy a Slowáky, Karafiátův, dříve Gastlův Nowý posel moravský, Karafiátův, dříve Gastlův Nowý posel moravský a slezský, Karafiátův Nowý posel moravský a slezský**

Vydavatelé: F. Gastl, 1836–1865, František Karafiat, 1866–1885, Leopold Karafiát a Kuchař, 1886–1937.²⁴

V MZK je dochovaná řada ročníků 1842, 1843, 1845, 1853–1863, 1865, 1898, 1903, 1932, 1933, 1935–1938.

Mährischer Wanderer, oder Ganz neu entworfenener Nationalkalender Mährens

Für das Bedürfniss unsers Vaterlandes als ein Versuch zur Verbesserung des mährischschlesischen Kalenderwesens, welcher nebst den gewöhnlichen, aber ganz neu eingerichteten, vollständigen Kalenderanzeigen eine grosse Sammlung wichtiger, interessirender, lehrreicher und vergnüglicher Gegenstände enthält, also nicht allein für Mähren, sondern auch für seine Nebenländer: Ungarn u Böhmen, Oesterreich und Schlesien, so wie für alle Provinzen des österreichischen ErbkaizerStaates geeignet ist.

Verfasst und hrsg. von Karl Joseph Jurende, od 1811 Joseph Alois Zeman.

Brünn: Karl Joseph Jurende; od 1811 Joseph Georg Trassler.

Pozn.: navázal Jurende's Mährischer Wanderer.²⁵

V MZK je dochovaná řada ročníků 1809, 1811–1812.

23 Kubíček a Vaněk 2024, č. 63.

24 Tamtéž, č. 1449

25 Tamtéž, č. 1168.

Jurende's Mährischer Wanderer

Ein ganz neu entworfenener NationalKalender, od 1814 Ein ganz origineller NationalKalender, od 1815 Ein allgemeiner NationalKalender, od 1816 Ein NationalKalender für alle Provinzen der Oesterreichischen Monarchie, od 1817 Ein allgemeiner NationalKalender National für alle Provinzen des Kaiserstaates Oesterreich; od 1819 Ein allgemeiner NationalKalender für alle Provinzen des österreichischen Gesamtreiches, od 1821 Ein Haus und Geschäftskalender für alle Provinzen des österreichischen Gesamtreiches, od 1824 Ein Geschäfts und Unterhaltungsbuch für alle Provinzen des österreichischen Gesamtreiches. V každém ročníku ještě druhý podnázev: Allen Freunden der Kultur aus dem Lehr, Wehr und NährStande vorzüglich allen Natur und VaterlandsFreunden gewieht.

Red. Karl Joseph Jurende, od 1833 Jan Ohéral do 1855.

Vydavatelé: Karl Joseph Jurende; od 1843 Karl Winiker [t. J. G. Gastl; od 1827 J. G. Trassler; od 1828 J. G. Gastl a J. G. Trassler; od 1833 J. G. Gastl a R. Rohrer; od 1836 R. Rohrer; od 1840 R. Rohrer's Witwe; od 1843 K. Winiker]; od 1847 Wien: J. P. Sollinger, 1812–1858. Po 160–431 s.

Jg. 2. 1813–48. 1859.

Pozn.: Předcházela *Mährischer Wanderer*. Souběžně vycházela mutace pod názvem *Jurende's Vaterländischer Pilger in dem Kaiserstaate Oesterreichs*. Ve Vídni vycházel roč. 36 (1847)–48 (1859).²⁶

V MZK je dochovaná řada ročníků 1813–1859.

Lacyný kalendář pro lid sedlský

Brno: C. k. Towaryšstwo rolnjho vzdělávání a znalosti pozemských věcí přirozených kraginy moravské, 1813–1814. Po [88] s.

Vycházel pod názvem: **Lacyný sedlský kalendář, Lacyný kalendář, Lacyný kalendář pro sedlské hospodáře, Malý hospodářský kalendář, Kalendář hospodářský, Hospodářský kalendář.**

Vydavatelé: C. k. Towaryšstwo rolnjho vzdělávání a znalosti pozemských věcí přirozených kraginy moravské, 1813–1837, C. k. moravskoslezská společnost ku zvelebení rolnictví, poznání přírody a země, 1838–1869.

Pozn.: vydání v osmerkovém formátu.²⁷

V MZK je dochovaná řada ročníků 1814, 1816–1850, 1852–1870.

Moravan

Kalendář.

Pořádá Beneš M. Kulda, od 1861 Ignát Wurm, od 1868 Jan Křtitel Vojtěch, od 1874 Vladimír Štastrný, od 1879 Placidus J. Mathon, od 1888 Bernard Plaček, od 1898 Kristian B. Lux, od 1906 Gunther Schössler, od 1916 Vojtěch Horák, od 1936 Emanuel Masák.

Vydavatelé: Dědictví sv. Cyrilla a Methodia; od 1873 Bedřich SylvaTarouca; od 1875 časopis Hlas; od 1876 Vladimír Štastrný; od 1880 Placidus J. Mathon; od 1889 Bernard Plaček; od 1898 Papežská knihtiskárna benediktinů rajhradských; od 1919 Občanská tiskárna; od 1945 Brněnská tiskárna, 1851–1950. Po 112–213 s.²⁸

V MZK je dochovaná řada ročníků 1852–1873, 1875–1879, 1881–1887, 1889–1891, 1895, 1899–1900, 1902, 1904, 1908–1909, 1912–1914, 1916–1918, 1920, 1924, 1928, 1930–1939, 1941–1950.

Neuester Mährischer und Schlesischer HausFreund für Stadt und Land, oder gemeinnützlicher VolksKalender

Od 1851 vycházel pod názvem: **Neuester mährischschlesischer Hausfreund**

Gemeinnütziger Volks und Geschäftskalender, od 1878 Gemeinnütziger Volks und Geschäftskalender für Böhmen, Mähren und Schlesien, od 1885 Gemeinnütziger Volks und Geschäftskalender für Mähren, Schlesien und Böhmen.

Brünn: K. Winiker, 1841–1919.²⁹

26 Tamtéž, č. 406.

27 Tamtéž, č. 1116.

28 Tamtéž, č. 1222.

29 Tamtéž, č. 1322.

V MZK je dochovaná řada ročníků 1843, 1845–1850, 1852–1857, 1868, 1870, 1873, 1875–1882, 1884, 1887, 1890, 1892–1896, 1899–1903, 1905–1908.

Almanach Národního divadla v Brně

Brno, [1902]–1933.

Vycházel pod názvem: **Almanach Českého divadla národního v Brně, Obrazový almanach Českého národního divadla v Brně, Almanach Českého národního divadla v Brně.**

Vydavatelé: od 1909 Emil Randa, od 1910 Otto Zvěřina, od 1911 Bohuslav Čenský, od 1915 Adolf Krejčí, od 1916 Emil Randa.

Obsahuje: Seznamy personálu a přehledy her.

V MZK je dochovaná řada ročníků 1901–1905, 1908–1918, 1921–1924, 1926–1927, 1933.

Theater-Almanach

Vycházel pod názvem: **Kleines Neujahrgeschenk, oder Brünnner Theater-Almanach, Brünnner Theater-Almanach, Theater-Journal, Almanach des städtischen Theaters in Brünn, Almanach des Stadt-Theaters in Brünn, Der Souffleur Theater-Journal, Jahrbuch des Brünnner Stadttheaters**

Vydavatelé: od 1810 Joseph Georg Traßler, od 1815 Johann Georg Gastl, od 1832 Rudolph Rohrer, od 1840 Rudolph Rohrer's Witwe, od 1846 Franz Gastl, od 1850 Rudolph Rohrer's Witwe, od 1851 Franz Gastl, od 1860 Georg Gastl, od 1861 Buschak und Irrgang, od [1863] Friedrich Mayer, od 1880 Anton Gerdinitsch & Leonhard Bauer, od 1881 Anton Gerdinitsch, od 1889 Ida Pohl und H. Osinsky, od 1891 Louis Josef Feigel und Ida Pohl, od [1893] Johann Tardon, Ida Pohl (typ. Josef Klär), od [1895] Johann Tardon (typ. Josef Klär), od [1899] Charles Czagell, Josefina Schmitzer (typ. Josef Klär), od [1900] Charles Czagell, Gulti Koller (typ. Josef Klär), od [1903] Gulti Koller, Julie Simon (typ. Josef Klär), [1892–1903?], od [1904?] Julie Simon und Anton Wild (typ. Josef Klär), od [1905] Julie Simon und Josefina Sodek (typ. Josef Klär), od [1910] [Julie Simon und Anna Kettner] (typ. Josef Klär), od [1912] [Julie Simon und Luise Walek] (typ. Josef Klär).

V MZK je dochovaná řada ročníků 1810–1812, 1815, 1817–1818, 1826–1827, 1829, 1831–1833, 1836, 1841, 1846, 1850–1858, 1860–1868, 1875–1880, 1882, 1885–1887, 1889, 1891, 1892–1897, 1899–1901, 1903–1914

Chudým dětem

Ročenka Dobročinného komitétu v Brně: na prospěch chudých dětí českých škol brněnských vydaná za přispění spisovatelů českých a umělcův našich výtvarných.

Brno: Dobročinný komitét dámský, 1892–1948.

V MZK je dochovaná řada ročníků 1889–1890, 1892–1899, 1901–1941, 1943–1948.

Ročenka Dělnického potravního spolku Vzájemnost-Včela

Brno: Dělnický potravní spolek Vzájemnost-Včela, 1897–1941.

V MZK je dochovaná řada ročníků 1916–1919, 1923, 1925, 1930–1934, 1937, 1939–1941.

PAVELKOVÁ, Jindra. Fyzický stav vybraných nepravých periodik z fondu Moravské zemské knihovny v Brně. Drobný exkurz k problematice kalendářů, almanachů a ročenek. Knihovna: knihovnická revue. 2026, roč. 37, č. 1, s. 5–27. ISSN 1802-3252.